

Коkun О.М. Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера // Вісник Національного університету оборони України. - 2012. - Вип. 4 (29). - С. 170 - 174.

Коkun О.М., д. психол.н., професор,

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА

Резюме.

В статті викладено обґрунтування психологічної структури лідерських якостей майбутнього офіцера.

Ключові слова: лідер, лідерство, лідерські якості, майбутні офіцери.

Резюме.

В статье изложено обоснование психологической структуры лидерских качеств будущего офицера.

Ключевые слова: лидер, лидерство, лидерские качества, будущие офицеры.

Summary.

The psychological rationale for future officer leadership's structure is described in the article.

Keywords: leader, leadership, leadership skills, future officers.

Постановка проблеми. Проблема лідерства у військовому колективі завжди мала високу актуальність. Нині, науковці, які займалися її вивченням, вказують, що за своїм статусом офіцер є формальним лідером свого підрозділу, але цього, найчастіше, виявляється недостатньо для ефективного керівництва підлеглими у складній обстановці, яка висуває додаткові вимоги до професійних особистісних якостей офіцера.

Аналіз наукових публікацій. Військова діяльність є специфічним державно-необхідним видом діяльності, який охоплює військове навчання, бойове чергування, варту та внутрішню службу, обслуговування, перевірку і ремонт військової техніки, безпосередньо бойові дії. З точки зору кінцевої мети, військова діяльність поділяється на два основних види – навчально-бойову та бойову [13].

Для військової діяльності характерні особиста відповідальність кожного суб'єкта діяльності за виконання своїх функціональних обов'язків, високий ступінь інтелектуалізації, підвищення ролі розумової праці, високі вимоги до особистісних і психологічних характеристик військовослужбовців, особливо офіцерського складу. Від військовослужбовця вимагаються не лише глибокі професійні знання, але й високий рівень державної зрілості та моральної стійкості, ініціативи та творчості як вищого рівня розвитку спроможності до самостійних, відповідальних, ініціативних, автономних дій [14].

Зазначається, що в мирних умовах такі чинники як чітка регламентація, плановість і прогнозованість подій, комфортні побутові умови, відсутність явних загроз життю і здоров'ю, зумовлюють необхідність наявності у офіцера таких якостей: дисциплінованість, патріотизм, старанність, ретельність, педантичність, кмітливість, розсудливість, комунікабельність, наявність педагогічних і психологічних здібностей, почуття обов'язку і здатність жертвувати особистісними інтересами заради спільних цілей, працьовитість [6].

Таким чином, безсумнівно те, що специфічні особливості та вимоги військової діяльності, зумовлюють необхідність цілеспрямованого формування у майбутніх офіцерів лідерських якостей, починаючи ще із періоду їх підготовки у ВВНЗ та військових навчальних підрозділів ВНЗ. А у процесі військово-професійного відбору курсантів слід обов'язково враховувати необхідність наявності особистісних властивостей, які є передумовою формування подібних якостей.

Формулювання мети статті. У даній статті ми викладемо результати нашого дослідження, спрямованого на обґрунтування психологічної структури лідерських якостей майбутнього офіцера, яка може бути покладена в основу системи заходів, спрямованих на розвиток у майбутніх офіцерів лідерських якостей, а також використовуватись в процесі військово-професійного відбору курсантів.

Викладення основних результатів дослідження.

Часто поняття *лідерство* розуміють як процес організації та управління колективом [8]. Н.О. Семченко, близько до цього, визначаючи лідерство як це

процес, за допомогою якого одна особа впливає на членів групи, виділяє головну відмінність між керівництвом та лідерством: ці феномени діють у різних структурах (керівництво – у формальній, а лідерство – у неформальній структурі). Дослідниця підкреслює, що однією з найважливіших функцій неформальних лідерів є компенсаторська, яка виявляється в ліквідуванні недоліків у діяльності офіційних керівників. Суттєвою функцією є також персоніфікація функціонально-рольових відносин, коли лідер виступає своєрідним емоційним центром для інших людей [11].

Нині виділяються три основні напрями *концепцій лідерства*:

1. Концепції, у яких обґрунтовується перевага фактору рис особистості.
2. Концепції, у яких вирішальним фактором вважається ситуація.
3. Концепції, у яких поєднуються особистісні і ситуаційні фактори [9].

Суб'єктом лідерства є *лідер* як особистість, яка має цінний для групи потенціал, ініціює взаємодію членів групи, впливає на згуртування колективу [8]. Лідером є член групи, за яким вона визнає перевагу в статусі і надає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях; людина, здатна виконувати центральну роль в організації спільної діяльності і регулювання взаємостосунків у групі; людина, яка завдяки своїм особистісним якостям має переважний вплив на членів групи [15]. Також лідер – це член групи, який виявляється під час взаємодії її членів чи організовує їх навколо себе, коли його норми та ціннісні орієнтації узгоджені з груповими і сприяють організації й управлінню цією групою в ході досягнення групових цілей [2]. Існують і інші близькі до вищеведених за змістом визначення поняття лідера.

Узагальнивши різні підходи до визначення поняття "*лідер*", ми будемо його розуміти як члена групи, що виконує основну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаємостосунків, за яким група визнає право приймати рішення в значущих ситуаціях, яким добровільно підкоряються всі члени групи.

Вважається, що роль лідера набуває вирішального значення при зіткненні групи з перешкодою, загрозою або складною критичною ситуацією, яка вима-

гає спільних, добре скоординованих між собою дій. Успішність виходу групи з подібної ситуації та виконання поставленого завдання багато в чому визначається організаторськими здібностями лідера. Йому необхідно вміти організувати групу; забезпечити розуміння її членами того, які кроки слід зробити для досягнення мети; мотивувати послідовників на рішення поставлених задач; контролювати результати спільної діяльності та ін. Лідерський ресурс доповнює формальні владні повноваження керівника та підвищує успішність реалізації ним управлінських функцій [5].

Лідерські якості являють собою особистісні якості, які забезпечують ефективне лідерство – індивідуально-особистісні і соціально-психологічні особливості особистості, що впливають на групу і призводять до досягнення мети [15]. Однак, як показали численні дослідження, "універсального", на всі випадки, набору лідерських якостей не існує.

Спроба виділити виключні лідерські якості виявилася неуспішною, оскільки стало очевидно, що таких якостей немає. Дійсно, на послідовників впливають не якості, а справи і вчинки лідера. При цьому одну і ту ж діяльність різні лідери однаково ефективно можуть здійснювати по-різному, відповідно до їх індивідуальних особливостей і переваг. Однак особистісні та ділові якості лідера також мають далеко не останнє значення і, будучи забезпеченням діяльності, багато в чому зумовлюють її результативність. Можна стверджувати, що успішність становлення індивіда як лідера залежить від його здатності проявити потрібні якості (у тому числі вміння, навички) у відповідних ситуаціях [2].

В сучасній науковій літературі можна виокремити дві протилежні точки зору на проблему лідерських якостей. Згідно із першою, стверджується, що людина має народитися лідером, а навчання та виховання у цьому не відіграють ніякої ролі. Інша точка зору полягає в тому, що лідерські якості розвиваються, хоча для цього й потрібні певні природжені задатки [1]. Проаналізуємо переліки основних лідерських якостей, які виділяють різні дослідники.

До таких якостей відносять: уміння переконати, готовність прийти на допомогу, упевненість у своїх силах, уміння знайти ефективний підхід. Емоційне

лідерство тісно пов'язане зі справедливістю в оцінюванні інших, готовністю прийти на допомогу та товариськістю [7].

Також виділяються такі лідерські якості, як авторитетність, активність, вимогливість, витривалість, ініціативність, інтелект, компетентність, комунікативність, креативність, критичність, надійність, наполегливість, незалежність, оптимізм тощо [8].

Достатньо змістовно обґрунтував перелік лідерських якостей М.І. Рожков. За автором, до переліку таких якостей входить: спроможність управляти собою, повною мірою використовувати свій час, енергію, вміння долати труднощі, виходити зі стресових ситуацій і т. і.; наявність чітких цілей, розуміння реальності поставлених цілей та оцінка просування до них; вміння вирішувати проблеми, виокремлювати головне та другорядне, оцінювати варіанти, прогнозувати наслідки, оцінювати і розподіляти ресурси; творчий підхід до вирішення управлінських задач, вміння генерувати ідеї, готовність до нововведень; знання особливостей організаторської та організаційної діяльності, вміння управляти людьми, мотивувати і стимулювати їх до роботи, вміння працювати з групою, наявність специфічних організаторських якостей особистості [10].

Л.І. Скібіцька виділила такі якості як знання підлеглих, уміння поставити себе на їхнє місце, аналізувати ситуацію, визначати наслідки своїх дій, прагнення до вдосконалення, здатність вселяти в підлеглих упевненість [12].

Неодноразово робилася спроба згрупувати лідерські якості. Наприклад, за такими основними групами: організаторсько-ділові, емоційно-комунікативні, інтелектуально-креативні та морально-вольові [11]. Чи: організаторські (уміння згуртовувати колектив), комунікативні (уміння звертатися до іншої людини, привертати її увагу, ініціювати взаємодію в процесі спілкування), перцептивні (уміння сприймати, розуміти й оцінювати себе та інших), прогностичні (уміння передбачати поведінку іншої людини в процесі діалогу та визначати способи впливу на неї), креативні (уміння виявляти оригінальні ідеї, які ініціюють діалогічні форми взаємодії з іншою людиною), саморегуляції (уміння зберігати рівновагу між внутрішнім станом та зовнішніми обставинами) [8].

У розробленій А.В. Коберою інтеграційній моделі управлінського лідера органів внутрішніх справ виділено такі значимі компоненти структури особистості управлінського лідера:

1. Лідерська спрямованість, яка розглядається як складне системне утворення, що детермінує саме лідерську поведінку особистості і включає 6 компонентів: специфічність, стійкість, інтенсивність спрямованості, широта мотивації, дієвість спрямованості та рівень задоволеності статусом.

2. Професійна компетентність – компонент структури особистості лідера, який розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для ефективних дій у визначеному колі ситуацій, а також як досконале знання своєї справи, сутності виконуваної роботи.

3. Лідерський потенціал особистості (комплекс особистісних якостей та психологічних характеристик), який включає: емоційну, поведінкову та когнітивну гнучкість [4].

У розробленій О.В. Євтіховим трьохрівневій моделі лідерських якостей, перший рівень – індивідуальний, представлений індивідуально-особистісними характеристиками людини, що визначають її лідерську Я-концепцію. Другий рівень – лідерської внутрішньогрупової взаємодії, включає соціально-психологічні та організаційно-управлінські якості, які реалізуються в процесі взаємодії з іншими членами групи. Третій рівень – актуально-лідерський, поєднує в собі якості і властивості, якими наділяє лідера група [3].

Отже, ми бачимо, що різні дослідники підходять до групування лідерських якостей із дещо різних ракурсів, але суттєвих протиріч при цьому не спостерігається, що надало нам у подальшому обґрунтовано виділити лідерські якості, які необхідно розвивати у майбутніх офіцерів.

О.К. Маковський визначив *лідерські якості майбутніх офіцерів* як такі професійно важливі властивості, які передбачають наявність у курсантів специфічних для їхньої професії знань, спеціальних умінь і навичок та визначаються характером і спрямованістю діяльності курсантів, особливостями курсантських колективів та навчально-виховного процесу [7]

Розглянемо більш докладно, переліки лідерських якостей, які, на думку різних дослідників мають бути властиві офіцерам.

А.В. Кобера на основі експертного вивчення думки співробітників органів внутрішніх справ (було залучено 150 експертів з різним стажем керівної роботи), здійснив ранжування за рівнем значущості лідерських якостей офіцера. До таких якостей ввійшли: комунікабельність (84%), цілеспрямованість (82%), відповідальність (79%), наполегливість (74%), мотивація до успіху (73%), врівноваженість (65%), розсудливість (63%), компромісність (57%), емпатія (49%), позитивна самооцінка (47%), впевненість у собі (43%), щирість (41%), рішучість (40%), розвинута інтуїція (35%), чутливість (32%), готовність до ризику (іноваційність) (28%), критичність до себе та до інших (26%) [4].

В роботі [6] визначено такий комплекс цінностей, якостей і вмінь майбутнього офіцера як лідера: патріотизм, лояльність, повага, надійність, обов'язковість, відповідальність, цілеспрямованість, наполегливість, сміливість, рішучість, чесність, порядність, особистісна вмотивованість, компетентність, корпоративність (відданість професії офіцера), комунікабельність, гнучкість поведінки, інтелект, ерудованість, духовність, високий рівень культури та етикету, фаховість (складається з розвинутості деяких видів мислення курсанта які можна умовно назвати: критичне, творче, адекватне, етичне мислення на основі його військово-спеціальних знань, навичок і вмінь, психолого-педагогічна компетентність, гуманістична спрямованість, психолого-педагогічні здібності, технічна компетентність – знання зброї і бойової техніки та вміння її використання, тактична компетентність – знання і вміння керувати боєм [Лідерство].

О.В. Євтіхов, на основі результатів емпіричного дослідження, виділив узагальнену структуру лідерських якостей молодших командирів курсантських груп, яка складається із чотирьох блоків:

1. Блок індивідуально-особистісних якостей (особистісна привабливість, життєва активність, цілеспрямованість, прагнення до та лідерства; емоційна врівноваженість і стресостійкість, рішучість, вимогливість; критичність; дале-

коглядність, уміння бачити перспективи і визначати пріоритети; моральна нормативність, надійність і послідовність; впевненість у собі, висока самооцінка).

2. Блок організаційно-управлінських якостей (вміння керувати людьми, мотивувати і стимулювати їх на роботу; бажання та інтерес займатися керівною роботою, прагнення до лідерства; здатність до планування, як своїх дій, так і дій підлеглих; гнучкість поведінки, здатність швидко орієнтуватися в ситуації і приймати правильне рішення; здатність організувати взвод на рішення поставленої задачі; готовність брати на себе відповідальність за прийняті рішення та результати групової діяльності; здатність відстоювати результати колективу).

3. Блок соціально-психологічних якостей (доброзичливість; комунікативна компетентність; терпимість до людей, здатність поважати достоїнства інших; надійність у стосунках; емпатія; послідовність у рішеннях та вчинках; порядність, чесність, справедливість).

4. Блок професійно-діяльнісних якостей (успішність у навчальній діяльності; гнучкість, нестандартність мислення; здатність до творчого вирішення навчальних завдань; готовність допомогти і підтримувати в навчальній діяльності; успішність у службовій діяльності; прагнення до самовдосконалення у професійній сфері; здатність до творчого вирішення професійних завдань; готовність допомогти і підтримати у службовій діяльності) [3].

На основі здійсненого аналізу сучасних наукових уявлень щодо змісту понять лідерства та лідера, особливостей та вимог військової діяльності, які зумовлюють необхідність наявності у офіцерів лідерських якостей, підходів до визначення переліку лідерських якостей особистості, як взагалі, так, і офіцерів, зокрема, нами розроблено *психологічну структуру лідерських якостей майбутнього офіцера*. У визначеній структурі виділено 5 компонентів (таблиця 1).

Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера

№	Компонент	Лідерські якості
1	Комунікативно-організаційний	1.1. Комунікабельність 1.2. Переконливість 1.3. Тактовність 1.4. Дипломатичність 1.5. Емпатійність 1.6. Гнучкість 1.7. Розвинуті мовленеві здібності 1.8. Розвинуті організаційні здібності
2	Емоційно-вольовий	2.1. Цілеспрямованість 2.2. Наполегливість 2.3. Рішучість 2.4. Впевненість у собі 2.5. Вимогливість 2.6. Самовладання, 2.7. Стресостійкість
3	Мотиваційний	3.1. Мотивація до лідерства 3.2. Мотивація до успіху
4	Мисленевий	4.1. Швидкість мислення 4.2. Логічність 4.3. Креативність, 4.4. Проникливість 4.5. Здатність до прогнозування 4.6. Здатність до узагальнення 4.7. Критичність 4.8. Розсудливість
5	Особистісний	5.1. Активність 5.2. Ініціативність 5.3. Обов'язковість 5.4. Надійність 5.5. Відповідальність 5.6. Почуття гумору 5.7. Оптимістичність 5.8. Чесність 5.9. Патріотизм 5.10. Прагнення до самовдосконалення

Слід відзначити, що до *загальної структури* лідерських якостей майбутнього офіцера обов'язково має ввійти ще й *професійний компонент*, який не було включено до визначеної нами *психологічної структури*, оскільки його зміст виходить за межі можливостей діагностування та розвитку психологічними засобами.

Висновки. Лідерські якості являють собою особистісні якості, які забезпечують ефективне лідерство. Однак, "універсального" набору лідерських якостей не існує. Успішність становлення члена групи як лідера залежить від його здатності проявити потрібні якості (у тому числі вміння, навички) у відповідних ситуаціях

Специфічні особливості та вимоги військової діяльності, зумовлюють необхідність цілеспрямованого формування у майбутніх офіцерів лідерських якостей, починаючи ще із періоду їх підготовки у ВВНЗ та військових навчальних підрозділів ВНЗ. А у процесі військово-професійного відбору курсантів слід обов'язково враховувати необхідність наявності особистісних властивостей, які є передумовою формування подібних якостей.

Розроблена психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера складається із 5 компонентів:

1) комунікативно-організаційний (комунікабельність, переконливість, тактовність, дипломатичність, емпатійність, гнучкість, розвинуті мовленеві та організаційні здібності);

2) емоційно-вольовий (цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, впевненість у собі, вимогливість, самовладання, стресостійкість);

3) мотиваційний (мотивація до лідерства та успіху);

4) мисленевий (швидкість мислення, логічність, креативність, проникливість, здатність до прогнозування та узагальнення, критичність, розсудливість);

5) особистісний (активність, ініціативність, обов'язковість, надійність, відповідальність, почуття гумору, оптимістичність, чесність, патріотизм, прагнення до самовдосконалення).

Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є: 1) розробка батареї психодіагностичних методик та кількісних критеріїв діагностики лідерських якостей майбутніх офіцерів; 2) розробка ефективних засобів розвитку в них таких якостей.

Література

1. Дрыгина И.В. Важность лидерских качеств менеджера для его профессиональной деятельности. - <http://res.krasu.ru/paradigma/2/8.htm>.
2. Евтихов О.В. Стратегии и приемы лидерства: теория и практика. — СПб.: Речь, 2007. — 238 с.
3. Евтихов О.В. Тренинг лидерства: Монография. — СПб.: Речь, 2007. — 256 с.
4. Кобера А.В. Організаційно-психологічні детермінанти лідерства в органах внутрішніх справ України: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.06. — Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2008. — 16 с.
5. Кудряшова Е.В. Лидер и лидерство: исследования лидерства в современной западной общественно-политической мысли / Е.В.Кудряшова. - Архангельск: Изд-во ПТУ, 1996. 254 с.
6. Лідерство сержанта та офіцера (психолого-педагогічний аспект): Навчальний посібник / Під ред. О.В.Бойка, О.В.Копаниці, П.П.Ткачука, Н.Спейда. – Львів: ЛІСВ, 2008. – 184 с.
7. Маковський О.К. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 20.02.02 / Національна академія Прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького. — Хмельницький, 2002. — 18 с.
8. Мараховська Н.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. — Х., 2009. — 22 с.
9. Мітлош А.В. Психологічний аналіз лідерської обдарованості членів молодіжних громадських об'єднань: Автореф. дис... канд. психол. наук:

- 19.00.01 / Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2007. — 20 с.
- 10.Рожков М.И. Теория и практика развития самоуправления в ученических коллективах. М., 1990. — 144 с.
- 11.Семченко Н.О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. — Х., 2005. — 20 с.
- 12.Скібіцька Л.І. Лідерство та стиль роботи керівника: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 192 с.
- 13.Тенко Г. Д., Томчук М. И. Военное образование на Украине: история развития та сучасные проблемы. - К.: Варта, 1997. - 104 с.
- 14.Федоренко В.А. Философско-социологические вопросы воинского воспитания. — Житомир: ЖВУРЭ ПВО, 1994. — 232 с.
- 15.Ягоднікова В.В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. — Луганськ, 2006. — 21 с.